

and Educational Space of the Higher School: Monograph]. Melitopol.

10. *Filosofiya: navchalny posibnyk*. (1998). [Filosofia: Philosophy: Tutorial]. Kyiv.

11. Fitsula, M. M. (2010). *Pedagogika: navchalny posibnyk dlia studentiv vyshchih pedagogichnyh zakladiv osvity*. [Pedagogics: Manual for high school students]. Ternopol.

12. Shcherba, S. P. (2007). *Filosofiya: navch. Posibnyk*. [Philosophy: manual]. Kyiv.

13. Harrison Stiven. (2005). *Schastlivy rebionok*. [Happy Child]. Moscow.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

АВДИМИРЕЦЬ Наталія Василівна – аспірант кафедри історії, археології і філософії Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького.

Наукові інтереси: розглядається процес розвитку комунікативно-діалогічної компетенції студентської молоді в сучасному культурно-освітньому просторі в умовах євроінтеграції.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

AVDYMIRETS' Nataliya Vasylivna – post-graduate student of chair for history, archeology and philosophy Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University.

Circle of scientific interests: considers the process of development of communication and dialogue competence of young students in the modern cultural and educational space in the conditions of European integration.

Стаття надійшла до редакції 20.07.2019 р.

УДК 378. 98.

КУЗЬМЕНКО Анна Юрївна – аспірант відділу інновацій та стратегій розвитку освіти Інституту педагогіки НАПН України
<https://orcid.org/0000-0002-3874-9171>
 e-mail: kuzanya@i.ua

ДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ СТРУКТУРУВАННЯ ЗМІСТУ ОСВІТИ: ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ПІДХІД (20-30 РОКИ ХХ СТ.)

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Однією з основних проблем сучасної освіти в Україні є реформування її змісту. За роки незалежності нашої держави визначено нові пріоритети розвитку освіти, створено нову нормативно-правову базу, прийнято цілий ряд законів щодо освітнього циклу. Освіта радянського й пострадянського періодів зазнала кількох істотних перебудов змісту, змін тривалості навчання, дидактичних особливостей методичного забезпечення.

Аналіз досліджень і публікацій. Аналіз праць відомих педагогів України і зарубіжжя (А. Алексюк, Ю. Бабанський, Л. Березівська, Н. Білик, О. Біляєв, М. Богуславський, В. Бондар, Л. Вовк, Г. Гессен, М. Грищенко, Н. Дічек, С. Золотухіна, В. Кравець, В. Майборода, О. Савченко, О. Сухомлинська, С. Чавдаров, М. Ярмаченко та ін.) дає підстави стверджувати, що питання відбору та структурування змісту освіти у педагогічній науці займає одне із центральних місць. Адже від вирішення цих питань великою мірою залежить якість освіти, рівень підготовки молоді до життя у суспільстві, здатність забезпечувати його розвиток. Розбудова національної школи викликала увагу до проблем структури сучасного змісту освіти, методологічних

засад його конструювання та розвитку, відбору предметів для навчання у школі, критеріїв відбору матеріалу до кожного з них, обсягу та порядку викладення змісту у навчальних стандартах та програмах.

Можливість глибше усвідомити закономірності розвитку освітніх процесів, їхньої зумовленості суспільними, соціокультурними та іншими чинниками, виявити зв'язки, оцінити їх сучасний стан і напрями подальшої еволюції може дати історико-педагогічний підхід.

Тож, перш ніж розглянути кардинальні зміни, які відбулися у змісті загальної середньої освіти у досліджуваний період, варто приділити належну увагу аналізу передумов і причин реформування змісту шкільної освіти у попередні десятиліття. З'ясувати сутність зв'язку цих змін із економічними, суспільно-політичними і соціально-культурними процесами у житті суспільства та наукової діяльності відомих педагогів того періоду.

О. Сухомлинська правомірно наголошує, що «неможливо розпочати розв'язання проблеми, не визначивши, що ж було зроблено до цього, від чого потрібно відштовхуватись, розвиваючи, розбудовуючи нове знання» [10, с. 8]. А оскільки серед проблем, пов'язаних зі сферою освіти, саме

зміст освіти, за словами М. Богуславського, є системоутворювальним фактором [1], то без конструктивно-критичної оцінки досвіду реформування змісту загальної середньої освіти, нагромадженого вітчизняною педагогічною наукою та школою, неможливе системне вивчення проблем шкільної освіти та проектування її майбутнього.

Мета статті – критичне вивчення генези теорії і практики наукової розробки змісту освіти, підходів до його відбору, структурування та побудови, які можуть стати зрозумілими за умов переосмислення цих процесів з позицій сучасності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз наукової літератури дає підстави для твердження, що 20-ті рр. ХХ століття – особливий період в розвитку вітчизняної педагогічної науки та школи. Його можна характеризувати як період різкого відмежування від спадщини минулого – дореволюційної класичної гімназії та реальної освіти, де домінуючою була роль учителя у навчальному процесі, сегрегативний добір учнів та зміст освіти, в основі якого лежало вивчення класичних мов у гімназіях та прикладних дисциплін у реальних училищах.

Слід зауважити, що для того періоду характерним є пошук нових форм та методів навчання, нівелювання ролі і значення шкільних навчальних предметів. Їхній зміст використовувався лише для розкриття того чи іншого природного чи суспільного явища, без глибокого усвідомлення та критичного осмислення.

У 1923 р. були введені у практику організації навчального процесу школи комплексні програми. Ці програми ставили за мету позбутися одного з істотних недоліків тодішньої школи: відрив шкільного навчання від життя, ізольованість навчальних предметів один від одного. Тобто, на зміну навчальним предметам – основам наук – прийшли так звані комплекси.

За визначенням О. Сухомлинської, комплекс – це «життєвий зв'язок явищ, тому комплексна побудова програм базується, з одного боку, на педологічному підході до дитини, певній педологічній схемі, що обґрунтовує розвиток дитячого мислення й дитячих інтересів, а з іншого – відображає мету виховання, цілі діяльності школи» [3, с. 181]. В умовах панування освітньої парадигми, в основі якої лежав дидактичний прагматизм у його радянській інтерпретації, змістом освіти була громадська та індивідуальна діяльність учнів у безперервному процесі реконструкції досвіду [14]. Програма початкової і середньої школи

будувалась навколо єдиного комплексу «життя дитини та оточуючого її середовища», де перевага надавалась праці та її організації у школі. Структура кожної теми поєднувала матеріал трьох розділів програми: природа, праця, суспільство і відповідала принципу – від природи до дитини й від світу до дитини [2]. Згідно з програмами, знання з математики та природознавства набували першорядного значення, а література, мова, мистецтво, історія – другорядного, допоміжного.

Так, наприклад, до програми з біології, на відміну від попередніх програм вводиться систематичний курс природознавства за логічною послідовністю ботаніка (5-6 кл.), зоологія (7-8 кл.), анатомія і фізіологія людини (8 кл.) та основи еволюційної теорії (9-10 кл.). Велика увага зверталась на необхідність лабораторних і практичних занять, екскурсій, виготовлення гербаріїв. Ставились вимоги до роз'яснення учням наукових основ підвищення продуктивності рослин і тварин, органічного поєднання праці школярів на виробництві і дослідницької роботи з теоретичним засвоєнням наукових знань [7]. У програмі підкреслювалось, що випускники політехнічної школи мають орієнтуватися у найголовніших галузях виробництва, серед яких сільському господарству належить важливе місце.

На таких же принципах складалися програми з хімії [8] та інших предметів. Так хімія, наприклад, вивчалась у тісному зв'язку з агрохімією. У позашкільну роботу широко вводився експеримент, лабораторні і практичні роботи, удосконалювалось обладнання хімічних кабінетів, зверталась увага на виготовлення навчальних приладів самими учнями [8]. Тобто, нові програми спрямовувались на наукову розробку програмно-методичних документів, політехнізацію навчання.

Удосконаленню навчальних програм сприяла їх уніфікація Наркомпросом РРФСР і УРСР у 1933 році. Оскільки програма ще не забезпечувала систематичного вивчення основ наук, і повністю не вирішувала завдання «...підготовки для технікумів і вищої школи грамотних людей, які добре володіють основами наук: фізикою, хімією, біологією, математикою і т.д.» [9, с. 3–4], до програми було внесено суттєві зміни розподілу матеріалу за роками навчання, визначалося коло наукових знань.

Порівняльний аналіз програми попередніх років та після постанови ЦК ВКП(б) «Про навчальні програми і режим в початковій і середній школі», свідчить про значне підвищення вимог до рівня знань

основ наук і політехнічного зв'язку їх з практикою соціалістичного будівництва, що, як вважалося, сприяло науковому підходу до формування профорієнтації учнів на уроках та у процесі позашкільної роботи.

Сільська школа, як видно з документів, мала єдиний зміст навчання. Різні ж назви (школи з сільськогосподарським ухилом, агрономізовані семирічки, школи сільської молоді, політехнічні школи колгоспної молоді) зумовлювались специфічними завданнями підготовки учнів до практичної трудової діяльності.

Зміст освіти у період застосування комплексної системи навчання регламентувався спеціальними «Порадниками соціального виховання» (1921–1928 рр.), у яких вміщувались директивні матеріали про школу й виховання в Україні, програмні матеріали тощо [14].

При цьому, до початку 30-х рр. у шкільній освіті відсутній урок як основна форма організації навчальної діяльності, зберігаються форми та методи, притаманні комплексному підходу (дальтон-план, метод проектів, метод тестів) і спрямовані на індивідуалізацію навчання, розвиток самодіяльності учнів. Початок 30-х рр. минулого століття ознаменувався кардинальною зміною соціального замовлення системі освіти в цілому та загальноосвітній школі зокрема. У цей час в Україні в основному було подолано неписьменність і запроваджено загальну обов'язкову чотирирічну початкову освіту.

У 1931–1934 рр. з'явився ряд постанов ЦК ВКП (б) «Про початкову і середню школу» (1931) [10], «Об учебных программах и режиме в средней школе» (1932) [4, с.173–175], «Об учебных программах для начальной и средней школы» (1933) [4, с.154–155], «О структуре начальной и средней школы в СССР» (1934) [4, с. 167], які визначили напрями розвитку системи шкільної освіти на довгі роки. Важливо відмітити, що у цей період запроваджувався державний контроль за рівнем освітньої підготовки випускників шкіл, була посилена роль учителя у шкільній освіті, введені обов'язкові для виконання навчальні плани та програми, суворо регламентувався навчальний процес. Відбулася зміна освітньої парадигми, перенесення освітніх пріоритетів з особи того, хто навчається, з педоцентричних засад на авторитарні, на зміст освіти і наповнення цього змісту науковістю й ідейністю; з активних, пошукових методів самостійного здобуття знань на зміст освіти, чітко закріпленій в навчальних програмах і підручниках [13]. Освітні заклади, як

зазначає О. Сухомлинська, відходять від експериментування і стають на шлях авторитарно-дисциплінарних засад управління й діяльності з чітко визначеним обсягом знань, умінь та навичок. Розпочався процес поступової уніфікації української школи, ліквідації особливостей освітньої системи в Україні й її централізації з єдиним директивним центром у Москві. Панівним стає партійно-класовий, ідеологічний дискурс [12]. Зважаючи на вищезазначене, українська загальноосвітня школа втратила свої особливості і перетворилася на складову радянської системи освіти, з єдиними для всієї країни навчальними планами, програмами та підручниками.

Переорієнтація на широку загальноосвітню підготовку, спрямованість шкільного навчання на спрямованість до отримання вищої освіти вимагали нових підходів до відбору навчального матеріалу, побудови навчального плану та програм. У постанові «Про початкову і середню школу» зазначалось, що «радянська школа цілком ще не відповідає тим величезним вимогам, що ставить перед нею сучасний стан соціалістичного будівництва.... Основна хиба школи у цей момент полягає у тому, що навчання в школі не дає задовільного обсягу загальноосвітніх знань і незадовільно розв'язує завдання підготовки для технікумів і вищої школи людей, які добре опанували основи наук (фізика, хімія, математика, рідна мова, географія тощо). За цих умов політехнізація школи набирає в багатьох випадках формального характеру і не готує дітей, як всебічно розвинених будівників соціалізму, які пов'язують теорію з практикою [10].

Тож ідея комплексних програм була, фактично, скомпрометована, і на початку 40-х років вони були зняті з використання, а педагоги-теоретики до цієї ідеї більше не поверталися.

Як бачимо, на теоретичну розробку й практичне застосування навчальних планів безпосередньо впливають політичні й ідеологічні установки, соціально-економічні реалії й напрями економічного розвитку, а також домінуючі тогочасні педагогічні ідеї. Саме за навчальними планами можна відстежити пріоритети державної політики в галузі освіти.

Результати аналізу відповідних джерел свідчать, що наявність тих чи інших навчальних дисциплін у навчальному плані, перерозподіл годин між предметами всередині навчального плану, переважання певної групи предметів – все це були прояви комплексу політичних, соціальних і

педагогічних орієнтирів, процесів, спрямованих на оновлення змісту освіти.

Загальноосвітня школа ставала десятилітньою, внаслідок чого її випускники отримали можливість вступати до закладів вищої освіти. На початку 30-х рр. навчальний план формувався за принципом відображення у навчальних предметах тих основ наук, які були представлені у постанові колегії наркомату освіти СРСР «Об основных направлениях построения программ начальной и средней школы» від 10 жовтня 1931 р. [5]. У постанові акцентувалась увага на необхідності переважання у навчальному плані гуманітарних та природничих наук, забезпечення систематичності й послідовності подачі навчального матеріалу всередині кожного навчального предмета, дотримання принципу поступового ускладнення теоретичних знань, переходу від елементарних знань до більш складних та врахування вікових особливостей учнів. Тут ми бачимо чітке спрямування на дотримання системи принципів навчання при засвоєнні змісту навчального предмета.

Гуманітарні та природничі науки повинні були викладатись логічно і в хронологічній послідовності. Передбачалося встановлення конкретного переліку знань, які учень мав засвоїти упродовж навчального року, опрацюовуючи зміст того чи іншого навчального предмета. Аналіз Постанови переконує нас в тому, що перевага мала надаватися основам наук – таким предметам як фізика, математика, біологія, географія, історія тощо. У зв'язку з тим, що проблема загальної семирічної освіти була далека від вирішення і значна частина дітей закінчувала навчання після четвертого класу, в основі побудови навчальних програм більшості предметів був залишений принцип концентризму, застосування якого передбачало вивчення навчального матеріалу на різних рівнях навчання та різному рівні складності. Тож учні отримували завершене коло знань і до четвертого, і до сьомого класів.

Складання нових навчальних планів та предметних програм було покладене на Український науково-дослідний інститут педагогіки, співробітники якого готували їх з великим успіхом. Величезних зусиль було докладено до цієї роботи С. Х. Чавдаровим, який на той час був призначений заступником директора Інституту та робить спробу створити стабільні підручники, особливо з української мови для початкової школи, закладаючи у програми дидактичні погляди на застосування відповідних методів навчання, які розвивають допитливість учня,

свідоме засвоєння основ наук.

Навчальні плани та програми, як відмічають автори нарисів з історії розвитку авторських навчально-виховних закладів в Україні (кінець XIX–XX ст.) та збірника документів «Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа. 1917–1973 гг.», були затверджені у січні 1932 р. (Бюлетень НКО УРСР № 4–5), а у лютому цього ж року, без належного теоретичного обґрунтування та експериментально-дослідної перевірки, обговорення та доопрацювання, стали обов'язковими для всіх загальноосвітніх навчальних закладів [3; 4].

Висновки та перспективи подальших розвідок напрямку. Аналіз досліджень проблем розвитку освіти в Україні у 20–30-х роках XX століття дає підстави стверджувати, що на освітню практику у цей період впливали великою мірою партійні та державні документи, характерною особливістю яких була надмірна деталізація вимог як до змісту, так і до організації процесу навчання. Навчальні плани, створені згідно з вимогами постанови колегії Наркомосу СРСР «Про основні напрями побудови програм початкової та середньої школи», були видані в двох варіантах: було встановлено семиденний тиждень для сільських шкіл та декада для міських. Це було пов'язано із запровадженням на виробництві безперервного десятиденного тижня [6]. Нові навчальні плани закріплювали перехід до предметної побудови змісту навчання та відповідного дидактичного його забезпечення, що обумовлювало нові підходи до проблем загальної середньої освіти та пріоритети державної політики в галузі освіти.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Богуславський М. В. Розвиток теоретичних основ змісту загальної середньої освіти у вітчизняній педагогіці / М. В. Богуславський // Шлях освіти, 2010. – № 1. – С. 1–8.
2. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремінь. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
3. Нариси з історії розвитку авторських навчально-виховних закладів в Україні (кінець XIX – XX ст.): навч.-метод. посібник / за ред. О. В. Сухомлинської, В. С. Курила; авт. кол.: О. В. Сухомлинська, В. С. Курило, Л. Д. Березівська, Н. П. Дічек та ін. – Луганськ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. – 444 с.
4. Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа. 1917 – 1973 гг.: сб. док. / [сост.: А. А. Абакумов, Н. П. Кузин, Ф. И. Пузырев, Л. Ф. Литвинов]. – М.: Педагогика, 1974. – 560 с.

5. Об основных направлениях построения программ начальной и средней школы // За политехническую школу, 1931. – №11/12. – С. 5–25.

6. Помагайба В. Програми початкової школи / В. І. Помагайба // Питання початкової освіти: наук. зап. – К.: Рад. шк., 1963. – Т. XXX. – С. 30–45.

7. Програма з біології для старшого концентра (V, VI, VII, VIII груп) семирічної політехнічної школи. – Харків: Рад. школа, 1932. – 40 с.

8. Програма з хімії для політехнічної школи VI-VIII груп. – Харків: Рад. школа, 1932. – 32 с.

9. Программа средней школы по химии. – К.: Рад. школа, 1933. – 30 с.

10. Про початкову і середню школу: Постанова ЦК ВКП (б) // За ком. Освіту, 1931. – № 7/8. – С. 1–15.

11. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / О. В. Сухомлинська. – К.: АПН, 2003. – 68 с.

12. Сухомлинська О. До питання про розвиток змісту загальної середньої освіти / Ольга Сухомлинська // Шлях освіти, 2004. – №3. – С. 39–43.

13. Чавдаров С. Х. Громадська праця учнів II концентру сільської семирічки як обов'язковий практикум / Сава Христофорович Чавдаров // Шлях освіти, 1929. – № 7. – С. 53–70.

REFERENCES

1. Bohuslavskyy, M. V. (2010). *Rozvytok teoretychnykh osnov zmistu zahalnoyi serednoyi osvity u vitchyznanyi pedahohitsi*. [Development of theoretical foundations of the content of general secondary education in the domestic pedagogy]. Kyiv.

2. *Entsyklopediya osvity*. (2008). [Encyclopedia of Education]. Kyiv.

3. *Narysy z istoriyi rozvytku avtorskykh navchalno-vykhovnykh zakladiv v Ukraini (kinets KHKH – KHKH st.)*. (2010). [Essays on the history of the development of author educational institutions in Ukraine (end of the nineteenth and twentieth centuries)]. Lugansk.

4. *Narodnoye obrazovaniye v SSSR. Obshcheobrazovatel'naya shkola. 1917–1973 gg.* [Public education in the USSR. Comprehensive school. 1917–1973]. Moscow.

5. *Ob osnovnykh napravleniyakh postroyeniya programm nachal'noy i sredney shkoly*. (1931). [On the main directions of building programs of primary and secondary schools]. Moscow.

6. Pomahayba, V. (1963). *Prohramy pochatkovoyi shkoly*. [Elementary school programs]. Kyiv.

7. *Prohrama z biolohiyi dlya starshoho kontsentrat (V, VI, VII, VIII hrup) seymrichnoyi politekhnichnoyi shkoly*. (1932). [Biology program for the senior concentrate (V, VI, VII, VIII groups) of the seven-year polytechnic school]. Kharkiv.

8. *Prohrama z khimiyi dlya politekhnichnoyi shkoly VI-VIII hrup*. (1932). [Chemistry program for polytechnic school VI-VIII groups]. Kharkiv.

9. *Programma sredney shkoly po khimii*. (1933). [High School Chemistry Program]. Kyiv.

10. *Pro pochatkovu i serednyu shkolu: Postanova TSK VKP (b)*. (1931). [About Elementary and Secondary School: The Resolution of the Central Committee of the CPSU (b)]. Kyiv.

11. Sukhomlynska, O. V. (2003). *Istoryko-pedahohichnyy protses: novi pidkhody do zahalnykh problem*. (2003). [Historical and pedagogical process: new approaches to common problems]. Kyiv.

12. Sukhomlynska O. (2004). *Do pytannya pro rozvytok zmistu zahalnoyi serednoyi osvity*. [To the issue of development of the content of general secondary education]. Kyiv.

13. Chavdarov, S. Kh. (1929). *Hromadska pratsya uchniv II kontsentru silskoyi seymrichky yak obovyazkovyy praktykum*. ([Public work of pupils of the II concentration of rural semviarch as obligatory workshop]. Kyiv.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

КУЗЬМЕНКО Анна Юрївна – аспірант відділу інновацій та стратегій розвитку освіти, Інститут педагогіки НАПН України.

Наукові інтереси: дослідження дидактичних поглядів С. Х. Чавдарова у контексті розвитку загальної середньої школи.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

KUZMENKO Anna Yurievna – postgraduate, Institute of Pedagogics of National Academy of Sciences of Ukraine.

Circle of scientific interests: the study of the didactic views of S. Kh. Chavdarov in the context of the development of a general secondary school.

Стаття надійшла до редакції 15.07.2019 р.